

**TASAVVUF TARİHİNDE
AKSARAY'IN YERİ,
TARİKATLAŞMA SÜREÇLERİNE ETKİSİ
VE İRFÂNÎ GELENEK**



DOÇ. DR. MAHMUT ULU

Anadolu'nun Türk-İslam medeniyet dairesine dâhil oluş süreci, yalnızca askerî fütuhât hareketleriyle izah edilemeyecek derecede çok katmanlı, zengin bir sosyo-kültürel dönüşüm hareketidir. Malazgirt Zaferi'nin (1071) ardından Horasan, Mâverâünnehir, Harezm ve Azerbaycan havzalarından peyderpey batıya göç eden ulema, fukaha, meşâyih ve derviş zümreleri, Anadolu topraklarını yalnızca yurt edinmekle kalmamış; kurdukları ribâtlar, zâviyeler, medreseler ve hankâhlar eliyle bu coğrafyayı kalıcı bir irfan havzasına dönüştürmüşlerdir.

Bu tarihî tecrübenin Orta Anadolu sahasındaki en stratejik odak noktalarından birini şüphesiz Aksaray teşkil etmektedir. Antik çağlardan itibaren Kapadokya bölgesinin önemli yerleşimleri arasında bulunan ve tarihî İpek Yolu'nun doğu-batı ile kuzey-güney akslarının kesişim noktasında yer alan şehir, 1073 senesinde Kutalmışoğlu Süleyman Şah eliyle Selçuklu hâkimiyetine girmiştir.

Aksaray'ın gerçek anlamda bir ilim, ticaret ve kültür merkezine dönüşmesi ise Anadolu Selçuklu Sultanı II. Kılıçarslan (1155-1192) döneminde gerçekleşmiştir. II. Kılıçarslan, şehri adeta ikinci bir payitaht olarak telakki etmiş; askerî bir üs olmasının yanı sıra camiler, dârü'l-ilmiler, dârü'l-hadisler, kervansaraylar, bedestenler ve ribâtlar inşa ettirerek şehri yeni baştan kurmuştur. Aksaray adının verildiği rivayet edilen bu yerleşim merkezine Sultan, Horasan ve Azerbaycan'dan çok sayıda âlim, mutasavvıf, sanatkar ve tüccar zümresini davet ederek yerleştirmiştir.

Bu iskân ve imar politikası, Aksaray'ın hem entelektüel zeminini tahkim etmiş hem de kenti farklı coğrafyalardan gelen tasavvufî akımların buluştuğu bir çekim merkezine dönüştürmüştür. Kadim kültürümüzde mekânın kıymetinin orada ikamet eden şahsiyetlerin manevi ve ahlaki yetkinliğiyle ölçüldüğünü ifade eden "Şerefü'l-mekân bi'l-mekân" fehvasınca Aksaray, tarih boyunca yetiştirdiği ve barındırdığı salihler, âlimler ve kâmil mürşidler sebebiyle "Şehr-i Sülehâ" (Salihlerin/İyilerin Şehri) unvanıyla anılmıştır.

XIII. yüzyıl Anadolu'su, bir yandan Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasî olarak zirveye ulaştığı, diğer yandan ise yüzyılın ortalarından itibaren telafisi güç kırılmaların yaşandığı çalkantılı bir zaman dilimidir.

1240 yılındaki Babaî İsyanı ve hemen akabinde gelen 1243 Köseadağ Mağlubiyeti, Selçuklu merkezî otoritesini felce uğratmış; Anadolu'yu yaklaşık bir asır sürecek Moğol tahakkümü ve vesayeti altına sokmuştur. Moğol valilerinin ve yerel yöneticilerin ağır vergi politikaları, merkezî otorite boşluğu ve ardından patlak veren iç kargaşalar, geniş halk kitlelerini derin bir ontolojik güvensizliğe ve buhrana sevk etmiştir.

İşte bu kriz çağında, siyasal mekanizmaların iflas ettiği noktada devreye giren manevi dinamikler, toplumun dağılmasını engelleyen en büyük emniyet supabı olmuştur. Aksaray; Mevlevîlik, Kalenderîlik, Bektâşîlik, Haydarîlik, Ahîlik ve Halvetîlik gibi hem kentsel hem de kırsal nitelikli tasavvufî zümrelerin kesiştiği, birbirini beslediği ve Anadolu insanına manevi direnç kazandırdığı kurucu bir merkez olarak temayüz etmiştir.

2. ERKEN DÖNEM İRFAN MAYASI

TAPTUK EMRE, YÛNUS EMRE VE SAÎD EMRE ÇİZGİSİ

2.1. Orta Anadolu Dervişlik Geleneği ve Taptuk Emre Muhiti

Moğol istilasının yarattığı tahribat ortamında Orta Anadolu havzasında şekillenen dervişlik geleneği, şeklî ve zâhirî ihtilafları aşarak doğrudan insan ruhuna hitap eden, sevgi, ihlas, nefis tezkiyesi ve ilahi aşkı merkeze alan bir anlayış üzerine bina edilmiştir. Bu mektebin en mühim kutuplarından birisi şüphesiz Taptuk Emre'dir. Hacı Bektâş-ı Velî ve Horasan erenleri geleneğine bağlı olan Taptuk Emre, Orta Anadolu'da tesis ettiği irşad ocağı ile konar-göçer Türkmen aşiretlerinin İslamlaşma ve yerleşik nizamı intibak süreçlerine rehberlik etmiştir.

Taptuk Emre dergâhı, katı medrese münazaralarının ve siyasî çekişmelerin uzağında, vahdet-i vücûd mefkûresini halkın gündelik ahlakına ve idrakine nakşeden bir terbiye mektebidir. Bu gelenek içerisinde kullanılan "Emre" unvanı, dönemin dervişlik anlayışını kavramak bakımından kilit bir kavramdır. Eski Türkçede "sevmek, âşık olmak" anlamına gelen amra fiilinden türeyen bu kelime, "Hak aşığı, sevgiyle bağlanan mürid ve yoldaş" manalarını ihtiva etmektedir. Taptuk Emre, bu irfan diliyle Orta Anadolu'nun bağrında sadece bir tekke değil, asırlar boyu sürecek bir dervişlik ahlakı inşa etmiştir.



Yunus Emre Türbesi

2.2. Yûnus Emre: Türkçenin İrfan Dili Haline Gelmesi

Taptuk Emre ocağının yetiştirdiği en büyük deha olan Yûnus Emre (ö. 721/1321), Türk tasavvuf tarihinin ve tasavvufî edebiyatının kurucu şahsiyetidir. Yûnus'un yaşadığı devir, Türkiye Selçuklularının dağıldığı, Moğol baskısının en ağır biçimde hissedildiği ve Anadolu beyliklerinin ortaya çıktığı fetret dönemidir. Bu sancılı dönemde Yûnus Emre, mürşidi Taptuk Emre'nin kapısında nefisini terbiye ederek ulaştığı ilahi aşk mertebesini manzumelerine aktarmış; yüksek tasavvufi hakikatleri, tefekkür derinliğini ve tevhid neşvesini duru bir Türkçe ile dile getirmiştir.

Aksaray'ın Ortaköy ilçesine bağlı Sarıkaraman köyünde bulunan Taptuk Emre ve Yûnus Emre türbeleri ile bu muhitteki güçlü menâkıb geleneği, söz konusu irfan mayasının Aksaray havzasıyla olan tarihsel bağını tescil etmektedir. Yûnus Emre, şiirlerinde "ümmî" olduğunu ifade ederken, bunu bir cehalet emaresi olarak değil, bâtinî bilginin zâhirî kayıtlardan ve lafız perdesinden arınmışlığı anlamında bir tasavvufi makam olarak kullanmıştır.

Onun "Ete kemiğe büründüm, Yûnus diye göründüm" yahut "Dilim şeker gövdem kemiş, bu söyleyen nemdir benim" mısralarında tecelli eden vahdet anlayışı, Anadolu Türkçesini medrese Farsçası ve Arapçası karşısında müstakil, edebi ve felsefi bir irfan lisanı seviyesine yükseltmiştir. Yûnus'un inşa ettiği bu söylem, kabile ve aşiret asabiyetini kırarak Anadolu insanı arasında müşterek bir "gönül birliği" tesis etmiştir.

2.3. Saîd Emre: Medreseden Tekkeye İntikal ve Hacı Bektâş-ı Velî Bağı

Yûnus Emre ekolünün ilk, en yakın ve en mühim takipçisi (muakkibi) olan Saîd Emre, Aksaray'ın yetiştirdiği ve medrese-tekke entegrasyonunu şahsında tecessüm ettirmiş müstesna bir sûfidir. Vilâyet-nâme-i Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî kayıtlarında aktarıldığı üzere Saîd Emre, aslen Aksaraylı olup asıl adı Molla Sadeddîn'dir. Gençlik yıllarında zâhirî ilimlerde derinleşmiş, Aksaray medreselerinde yüzlerce talebeye ve mollaya ders okutan yetkin bir müderris konumuna yükselmiştir.

Her yıl ilim alışverişi için Kayseri ulemasını ziyarete giden Molla Sadeddîn, bu seyahatlerinden birinde Sulucakarahöyük yakınlarında Hacı Bektâş-ı Velî ile karşılaşmıştır. İlk temaslarında Hünkâr'a itiraz eden ve

ilmiyle gururlanan Molla Sadeddîn, Hacı Bektâş-ı Velî'nin manevi tasarrufu ve kalbî cazibesi karşısında zâhirî ilim taassubunu terk ederek ona teslim olmuş ve bizzat Hünkâr tarafından kendisine "Saîd" (bahtiyar, kutlu) adı verilmiştir. Saîd Emre, on sekiz yıl boyunca Hacı Bektâş-ı Velî'nin dergâhında hizmet etmiş, nefis terbiyesinden geçmiş ve dönemin tasavvufi terbiyesini en üst mertebede ikmal etmiştir.

Saîd Emre'nin Türk-İslam tasavvuf tarihindeki en büyük hizmetlerinden biri, Hacı Bektâş-ı Velî'nin temel öğretilerini ihtiva eden Makâlât adlı eseri Arapçadan Türkçeye ilk kez tercüme etmiş olmasıdır (1313-14). Dört kapı kırk makam esasına dayanan bu temel metnin Türkçeye kazandırılması, tasavvufi adap ve erkanın Anadolu Türkmenleri arasında doğru ve sistemli bir biçimde yayılmasını sağlamıştır.

Hacı Bektâş-ı Velî'nin vefatından sonra onun halifelerinden Koluaçık Hacım Sultan'a intisap eden Saîd Emre, Batı Anadolu uç bölgelerine (Germiyan ili, Manisa-Kula Sarnıç köyü) intikal etmiş; burada kurduğu zâviyesiyle fetih hareketlerinin manevi öncülüğünü üstlenmiş ve Aksaray mektebinin irfanını Ege havzasına taşımıştır. Saîd Emre'nin şiirlerinde Yûnus Emre ile aynı vezin, nazım şekli ve tematik derinliğin (vahdet-i vücûd, ilahi aşk, terk-i dünya) görülmesi, Aksaray kaynaklı "Emreler Mektebi"nin Anadolu'daki sürekliliğini açıkça belgelemektedir.

3. ZÂHİR İLE BÂTININ MECZİ

CEMÂLEDDÎN AKSARÂÎ VE MEDRESE-TEKKE DENGESİ

Aksaray havzasının Anadolu tasavvuf tarihindeki özgün konumunu belirleyen en temel unsurlardan biri, zâhirî ilimlerin temsilcisi olan medrese ile bâtinî tecrübeyi esas alan tekke arasındaki muhtemel gerilimi aşabilmiş, iki sahayı meczeden âlim-sûfî tipolojisini yetiştirmiş olmasıdır. Bu mektebin zirve şahsiyeti şüphesiz Cemâleddîn-i Aksarâyî'dir (ö. 791/1389). Büyük kelâm, tefsir ve felsefe âlimi Fahreddîn er-Râzî'nin dördüncü kuşaktan torunu olan Cemâleddîn Aksarâyî, cedit Râzî'nin aklî ve naklî ilimleri mezceden metodolojisini Anadolu coğrafyasına taşımıştır.

İlk tahsilini Aksaray ve Konya çevresindeki hocalardan alan Aksarâyî, ardından dönemin önemli ilim havzalarından Amasya'ya geçmiş; burada Hacı Şadgeldi Paşa ile birlikte tahsil görerek Dârü'l-İlm müderrisliği, kadılık ve kazaskerlik gibi yüksek idari ve ilmî vazifelerde bulunmuştur. Yaşanan siyasi ihtilaflar neticesinde bir müddet Karamanoğulları idaresindeki Konya'da kadılık yaptıktan sonra memleketi Aksaray'a dönmüş ve vefatına kadar Zinciriye Medresesi'nde müderrislik yapmıştır.

Cemâleddîn Aksarâyî'nin ilmî kudreti, yalnızca telif ettiği eserlerle sınırlı kalmamış; yetiştirdiği talebeler vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin erken dönem zihniyet dünyasını doğrudan inşa etmiştir. Onun rahle-i tedrisinden geçen Molla Fenârî (ö. 834/1431), Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislâmı ve medrese nizamının kurucusu olmuş; tasavvufta ise Sadreddîn-i Konevî ve İbnü'l-Arabî çizgisini (Fusûsü'l-Hikem şerhleri üzerinden) Osmanlı ulemasına aktaran ana köprü vazifesini görmüştür.

Aksarâyî, tefsirde Zemahşerî'nin eserine yazdığı Hâşiye 'ale'l-Keşşâf ve hadis-tefsir müşkilleri vukufla çözdüğü Farsça el-Es'ile ve'l-Ecvibe gibi eserleriyle zâhirî ilimlerde otorite kabul edilirken; aynı zamanda tasavvufi düşüncenin meşruiyet zeminini fikhî ve aklî delillerle tahkim etmiştir. Nitekim mutasavvıf şair Şeyh Evhadüddîn-i Kirmânî'nin şiirlerini şerh ettiği Nüzhetü'l-Ervâh, Mevlevîlerin ve dervişlerin sema ve devran uygulamalarının şer'î meşruiyetini savunduğu Risâle fî Cevâzi'd-Devr ve's-Semâ ile ahlak ve irfan bütünlüğünü kurduğu Ahlâk-ı Cemâlî adlı eserleri, medrese ile tekkenin aynı hakikatin iki yüzü olduğunu tescillemiştir.

Cemâleddîn Aksarâyî'nin soyundan gelen ve tarihte "Cemâlîler" olarak anılan aile; Osmanlı idari teşkilatında sadrazamlık makamına kadar yükselen Pîrî Mehmed Paşa, ilmiye sınıfının zirvesini temsil eden Şeyhülislâm Zembilli Ali Cemâlî Efendi ve Halvetiyye tarikatının Cemâliyye şubesi kuran Cemâl-i Halvetî gibi simalarla hem devlet bürokrasisini hem de tasavvufi hayatı asırlar boyunca yönlendirmiştir. Bu aile silsilesi, Aksaray medrese ve tekke kültürünün imparatorluğun başkentine taşınmasında ve Osmanlı yüksek kültürünün şekillenmesinde belirleyici olmuştur.



Cemâleddîn Aksarâyî Türbesi

4. ANADOLU'DA TARİKAT TEŞEKKÜLÜNÜN MİHVERİ SOMUNCU BABA (ŞEYH HÂMİD-İ VELÎ)

4.1. Seyr ü Sülûk Güzergâhı ve Melâmet Neşvesi

Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşrsında Anadolu tasavvufunun yeniden yapılanmasında ve tarikatların sistemleşmesinde en mühim odak noktası, Şeyh Hâmid-i Velî el-Aksarâyî, bilinen adıyla Somuncu Baba'dır (1349-1412). 1349 yılında Kayseri'nin Akçakaya köyünde dünyaya gelen Somuncu Baba, ilk tasavvuf terbiyesini babası Şeyh Şemseddîn Mûsâ el-Kayserî'den almıştır. Babası vasıtasıyla Sühreverdiyye tarikatının Ebheriyye koluna intisap eden Hâmid-i Velî, zâhirî ilim tahsilini Kayseri medreselerinde tamamladıktan sonra bâtinî ilimlerin arayışıyla Şam'a gitmiştir.

Şam'da Beyazıdiyye Hankâhı'nda ikamet eden Şâdî-i Rûmî'nin dergâhına intisap eden Somuncu Baba, burada Bâyezîd-i Bistâmî'nin ruhaniyetinden beslenen Üveysî meşrebi tevarüs etmiştir. Ancak kalbî arayışı onu dönemin en mühim irfan merkezlerinden biri olan Erdebil'e sevk etmiştir. Safeviyye tarikatının pîri Safiyyüddîn-i Erdebilî'nin dergâhında Şeyh Sadreddîn-i Erdebilî'nin irşad halkasına dâhil olan Hâmid-i Velî; burada Halvetiyye, Safeviyye ve Sühreverdiyye silsilelerinin birleştiği yüksek bir seyrüsülûk merhalesini tamamlayarak hilafet almıştır.

Somuncu Baba'nın şahsında tecelli eden en belirgin vasıf, sahip olduğu bu zengin silsile ve hilafetlere rağmen şeklî dervişlik kisvesini, tekkedarlık unvanlarını ve şöhreti tamamen terk ederek melâmet hırkasına bürünmüş olmasıdır. Tasavvufi silsilesi bir taraftan İbrâhim Zâhid-i Geylânî ve Safiyyüddîn-i Erdebilî üzerinden Cüneyd-i Bağdâdî'ye, diğer taraftan Şâdî-i Rûmî üzerinden Bâyezîd-i Bistâmî ve Harakânî mektebine bağlanan Somuncu Baba, tüm bu meşrepleri melâmet ve ihlas potasında eritmiştir.

4.2. Bursa Ulu Cami Hadisesi ve İctinâb-ı Şöhret

Anadolu'ya döndükten sonra Osmanlı payitahtı Bursa'ya yerleşen Somuncu Baba, fırıncılık yaparak halk içinde hak ile beraber olma (halvet der-encümen) ve kendi elinin emeğiyle geçinme ilkesini hayat tarzı haline getirmiştir. Ekmeklerini pişirip Bursa sokaklarında "Somunlar müminler!" nidalarıyla dağıtması sebebiyle halk arasında "Somuncu Baba" veya "Ekmekçi Koca" namıyla şöhret bulmuştur.

Sultan Yıldırım Bayezid devrinde Niğbolu Zaferî'nin şükranı olarak inşa ettirilen Bursa Ulu Cami'nin açılış merasiminde (1400), dönemin kutbu sayılan Emîr Sultan'ın "Zamanın kutbu aramızda iken hutbeyi onun irat etmesi lazımdır" diyerek işaret etmesi üzerine kürsüye çıkan Somuncu Baba, Fâtiha Sûresi'ni yedi ayrı mertebeden işârî ve bâtinî tefsirle açıklamıştır.

Bu tefsir meclisi, ulemanın ve devlet ricalinin hayret ve takdirini celbetmiş; zâhirî bir fırıncı kisvesi altında gizlenen bu zatın devrin en büyük mürşidi olduğunu aşikâr kılmıştır. Ancak tasavvufun temel kaidelerinden olan "şöhretten kaçış" (ictinâb-ı şöhret) ve "şöhret afettir" (eş-şöhretü âfetün) düsturunu rehber edinen Somuncu Baba, ifşa olmanın ardından derhal Bursa'yı terk ederek Şam ve Hicaz seyahatine çıkmış; nihayetinde irşad faaliyetlerinin merkez üssü olarak intihap ettiği ve kabrinin de bulunduğu Aksaray'a yerleşmiştir.

4.3. Yetiştirdiği Kuşak ve Tarikat Silsilelerine Kaynaklığı

Somuncu Baba'nın Aksaray'daki hankâhı, Anadolu tasavvufunun teşekkül devrindeki en bereketli irşad menzili olmuştur. Onun yetiştirdiği en mühim şahsiyet, Ankara'da Kara Medrese müderrisi iken zâhirî makamları terk edip Aksaray'a gelerek Somuncu Baba'ya intisap eden Nûmân b. Ahmed, yani Hacı Bayrâm-ı Velî'dir. Somuncu Baba, Hacı Bayrâm-ı Velî'yi melâmet meşrebiyle yoğurmuş, nefsinin tezkiyesinden geçirerek ona hilafet vermiş ve Anadolu'nun ilk yerli tarikatı kabul edilen Bayrâmiyye'nin tohumlarını atmıştır.



Öte yandan Somuncu Baba'nın oğlu Yûsuf Hakîkî Baba (ö. 1486), babasının irtihalinin ardından Hacı Bayrâm-ı Velî'nin yanında seyrüsülûkünü ikmal etmiş; Aksaray Melik Mahmud Gazi Hankâhı'nda Bayrâmiyye meşrebini temsil ederek Hakîkînâme gibi tasavvufi eserleriyle Aksaray irfanını müesseseleştirmiştir. Böylece Somuncu Baba ocağı, hem Ankara merkezli Bayrâmiyye'nin hem de Aksaray merkezli yerel irfan ekollerinin doğrudan membaı olmuştur.

5. MELÂMİYYE DÜŞÜNCESİNİN AKSARAY MERKEZLİ GELİŞİMİ VE TARİKATLAŞMASI

5.1. Pîr Ali Aksarâyî (Sultan Pîr Ali) ve Melâmiyye'nin Teşekkülü

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin 1430 yılındaki irtihalinden sonra Bayrâmiyye tarikatı iki ana neşveye ayrılmıştır. Bunlardan ilki, Akşemseddîn'in temsil ettiği, taç, hırka, tekke nizamı ve cehrî zikri muhafaza eden "Şemsiyye" şubesidir. İkincisi ise Emîr Sikkînî (Bıçakçı Ömer Dede) riyasetinde şekillenen, şekilciliği, zâhirî unvanları ve tekke merasimlerini reddeden "Melâmiyye" şubesidir. Emîr Sikkînî'nin vefatı sonrasında "İkinci Devre Melâmetîleri" veya "Bayrâmî Melâmîleri" olarak tarihe geçen bu tasavvufi ekolün merkezi doğrudan Aksaray olmuş ve hareketin riyasetine Pîr Ali Aksarâyî (ö. 945/1539) geçmiştir.

Pîr Ali Aksarâyî, Melâmiyye düşüncesini Aksaray merkezli olarak kurumsallaştıran ve tarikat hüviyetine kavuşturan en kudretli kutuptur. Onun tasavvuf anlayışında tekke binaları, derviş kisveleri, taç ve hırka gibi unsurlar nefsin riya ve şöhrat tuzakları olarak değerlendirilmiştir. Pîr Ali Sultan, müritlerine kendi el emeğiyle geçinmeyi, çarşıda ve pazarda halktan biri gibi yaşamayı, zikri cehrî seslerle değil kalbî murakabe ve derin bir tefekkürle icra etmeyi emretmiştir.

Pîr Ali Sultan'ın Aksaray'daki manevi ağırlığı öylesine yükselmiştir ki, Kanûnî Sultan Süleyman 1534 yılındaki İrakeyn Seferi esnasında bizzat Aksaray'a uğrayarak Pîr Ali Aksarâyî'yi zâviyesinde ziyaret etmiş ve ordunun muzaferiyeti için hayır duasını talep etmiştir. Pîr Ali Sultan, padişaha ve devlet ricaline karşı mutlak bir istiğnâ halini korumuş; Melâmet neşvesinin iktidardan ve dünyadan bağımsız, saf ve ihlaslı duruşunu tavizsiz şekilde sürdürmüştür.

5.2. İsmâil Ma'sûkî (Oğlan Şeyh) ve Melâmî-Vahdet Neşvesinin Trajik Kırılması

Pîr Ali Aksarâyî'nin oğlu ve manevi halifesi olan İsmâil Ma'sûkî (Oğlan Şeyh, 1508-1529), Melâmiyye tarihinin en sarsıcı ve trajik şahsiyetidir. Genç yaşta babasının Aksaray'daki irşad meclislerinde seyrüsülûkünü tamamlayan İsmâil Ma'sûkî, babasının işaretiyle irşad vazifesi için Osmanlı payitahtı İstanbul'a gönderilmiştir. İstanbul'da Ayasofya ve Bâyezîd camilerinde verdiği coşkulu vaazlarla kısa sürede ulemeden bürokrasiye, esnaftan yeniçerilere kadar geniş bir kitleyi etrafında toplamıştır.

İsmâil Ma'sûkî'nin temsil ettiği meşrep, babasının temkinli ve sükûnetli Melâmet anlayışına karşılık, yüksek bir cezbe ve manevi sarhoşluk (sekr) haline dayanmaktaydı. Vahdet-i vücûd hakikatini şathiye türü coşkulu ifadelerle halka açık kürsülerde dile getirmesi,



zâhir uleması ile şariat muhafızlarının şiddetli tepkisini çekmiştir.

Dönemin Şeyhülislâmı İbn Kemâl'in (Kemalpaşazâde) başkanlığındaki ulema heyeti tarafından yargılanan İsmâil Ma'sûkî, bâtınî tevil ve cezbe hallerini zâhirî şariat ölçüleriyle bağdaştırmayan bir fetva neticesinde 1529 yılında on iki müridiyle birlikte Sultanahmet Meydanı'nda (At Meydanı) idam edilmiştir.

İsmâil Ma'sûkî hadisesi, Aksaray kaynaklı Melâmî irfanının Osmanlı merkezîleşme siyaseti ve zâhir ulemasıyla yaşadığı en derin teolojik ve siyasi kırılma noktasıdır. Bu idam, Melâmiyye hareketini yok etmemiş; hareket Aksaray'dan beslenen damarlar üzerinden Bosnalı Hamza Bâlî (Hamzavîler), Ahmed Sarbân ve İdrîs-i Muhtefî gibi temsilciler vasıtasıyla daha gizli (muhtefî) sohbet halkaları şeklinde Rumeli ve İstanbul coğrafyasına yayılmaya devam etmiştir.

6. AKSARAY VE HALVETİYYE BAĞI CEMÂL-İ HALVETÎ VE CEMÂLİYYE ŞUBESİ

Aksaray'ın Osmanlı payitahtına ve Balkan coğrafyasına uzanan irfânî nüfuzunun ikinci mühim ana omurgasını Halvetiyye tarikatı teşkil etmektedir. Anadolu ve Rumeli sahasında en geniş kitlelere ulaşan, Osmanlı toplum yapısını ve saray muhitini derinden etkileyen Halvetiyye'nin dört ana kolundan biri olan Cemâliyye şubesi, doğrudan Aksaray kökenli bir irfan mektebinin mahsulüdür.

6.1. Cemâl-i Halvetî (Çelebi Halife)

Cemâleddîn-i Aksarâyî'nin torunlarından olan Ebü'l-Füyûzât Muhammed b. Hamîdüddin el-Aksarâyî, tasavvuf tarihinde Cemâl-i Halvetî veya Çelebi Halife (ö. 899/1494) adıyla maruftur. İlk tahsilini ailesinin ilmî muhiti olan Aksaray'da tamamlayan Cemâl-i Halvetî, zâhirî ilimlerdeki kudretinin ve medrese icazetinin ardından tasavvuf yoluna intisap etmiştir. Tokat'ta Şeyh Tâhir-i Halvetî'ye, ardından Bakü'de Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin önde gelen halifesi Pîr Şükrullâh-ı Halvetî'ye intisap ederek seyrüsülûkünü ikmal etmiş ve hilafet almıştır.

Çelebi Halife, Şîrvânî ekolünün seyrüsülûk disiplinini, dedesi Cemâleddîn Aksarâyî'den tevarüs ettiği derin medrese vukufiyetiyle birleştirerek Halvetiyye'nin Anadolu'daki en etkili temsilcisi olmuştur.

6.2. İstanbul'a İntikal, Koca Mustafa Paşa Külliyesi ve Kurumsallaşma

Amasya'da faaliyet yürütürken tanıştığı Sultan II. Bayezid devrinde bizzat padişahın davetiyle İstanbul'a intikal eden Cemâl-i Halvetî, Koca Mustafa Paşa Külliyesi'ne yerleşmiş ve burada Halvetiyye'nin Cemâliyye şubesini kurmuştur. Cemâl-i Halvetî; kırk günlük halvet (erbaîn) usulünü, nefis mertebelerine karşılık gelen esmâ-i seb'a (yedi isim) zikrini ve zâhirî şeriat disipliniyle meczolmuş nefis terbiyesini Osmanlı başkentinin merkezine yerleştirmiştir.

Onun irşad halkasından Sümbül Sinan (Sümbüliyye şubesinin kurucusu) ve Merkez Efendi (Merkeziyye şubesinin kurucusu) gibi İstanbul'un manevi hafızasını ve şehir kültürünü inşa eden pîrler yetişmiştir. Böylece Aksaray ilim ve tasavvuf havzası, Çelebi Halife vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin payitahtındaki merkezî tarikat dokusunu bizzat kurmuş ve Halvetiyye'yi devlet ricalinden halk tabakalarına kadar imparatorluğun asli manevi omurgası haline getirmiştir.

7. SONUÇ

Orta Anadolu'nun kadim kenti Aksaray, Selçuklu fethinden Osmanlı klasik çağına uzanan tarihsel süreçte tasavvufun yalnızca yaşandığı tali bir menzil değil; tarikatların nazârî, amelî ve kurumsal olarak teşekkül ettiği stratejik bir irfan merkezi hüviyetindedir. Aksaray'ın temsil ettiği irfan havzası, Anadolu Türk-İslam medeniyetine şu temel dinamikleri kazandırmıştır:

Taptuk Emre, Yûnus Emre ve Saîd Emre silsilesi, tasavvufi düşünceyi soyut ve teorik kalıplardan kurtararak halkın vicdanına taşımış; duru bir Türkçe ile işlenen ilahi aşk, vahdet ve nefis terbiyesi anlayışı, Türkçeyi yüksek bir irfan ve edebiyat lisanı haline getirmiştir. Makâlât tercümesiyle başlayan bu yerleşme süreci, Orta Anadolu'da müşterek bir inanç ve gönül birliği inşa etmiştir.

Cemâleddîn-i Aksarâyî mektebi, medrese ile tekke, zâhir ile bâtın arasındaki gerilimi ortadan kaldırmış; şeriat-tarikat bütünlüğünü fık'hî ve aklî delillerle tahkim etmiştir. Yetiştirdiği Molla Fenârî ve Cemâlî ailesi mensupları eliyle Aksaray, Osmanlı ilmiye ve bürokrasi teşkilatının zihniyet zeminini kurmuştur.

Somuncu Baba'nın şahsında zirveye ulaşan ihlas, istiğnâ ve şöhretten kaçış ahlakı; Hacı Bayrâm-ı Velî üzerinden Bayrâmiyye'nin, Pîr Ali Aksarâyî ve İsmâil Ma'sûkî üzerinden ise İkinci Devre Melâmîliğinin doğuşuna kaynaklık etmiştir. Aksaray, cezbeli ve aşk merkezli Melâmet anlayışının asırlar boyunca tefekkür merkez üssü olmuştur.

Cemâl-i Halvetî kanalıyla Aksaray irfanı payitaht İstanbul'a taşınmış; Sümbüliyye ve Merkeziyye kolları üzerinden Osmanlı şehir hayatının, sosyal dayanışmasının ve saray çevresinin manevi kimliğini biçimlendirmiştir.

Bütün bu tarihsel ve tasavvufi dinamikler açıkça göstermektedir ki Aksaray, "Şehr-i Sülehâ" unvanını tarihsel bir hakikat olarak taşımış; yetiştirdiği sûfiler, âlimler ve tesis ettiği mekteplerle Anadolu'nun kalbinde asırlar boyu canlılığını koruyan kurucu bir irfan havzası olmuştur.



Somuncubaba Camii ve Külliyesi